

hart voortbrachten te allen tijde slechts boos was....”), nú was er, door de wedergeboorte de èchte mogelijkheid om met God te wandelen en ware vrede met Hem en de naaste te ervaren en te praktiseren. In Johannes 3 vers 3 en 5 zegt Jezus dat de mens wederom geboren moet worden om het Koninkrijk van God te kunnen zien en binnen te gaan en in Johannes 15 vers 5 staat: “Wie in Mij blijft, gelijk Ik in hem, die draagt veel vrucht, want zonder Mij kunt gij niets doen.” In dit wapenbeeld zien we duidelijk, dat Christus de tronk is, waar de gelovige in geworteld is en dat zijn leven vrucht draagt. Wat de kleuren betreft denk ik aan een gouden tronk met dito scheuten op een rood veld. Rood, de kleur van het gericht, dat Christus op Golgotha onderging, de kleur van het bloed dat de zonde der mensen wegwast, reinigt. Goud: Christus en de gelovigen zijn geheiligd in God, ze zijn volmaakt. “Gij dan zult volmaakt zijn, gelijk uw hemelse Vader volmaakt is,” zegt Jezus in de Bergrede (Mat. 5:48).

Zo is dit wapen dan een Christelijk getuigenis. Het staat afgebeeld op een avondmaals-schotel; kan het symbolischer?

Bronnen:

1. Conscriptio Exulum: “It Beaken”, tijdschrift van de Fryske Akademy, jaarg. XXXI nr. 3-4, dec. 1969.
2. Stam- en Wapenboek van de Frieschen Adel, door M. de Haan Hettema en A. van Halmael (1846).
3. Een en ander over den Eenhoorn als Friesche Wapenfiguur, door Mr. A.S. Miedema in de Ned. Leeuw jrg. 1939 blz. 243 – 252.
4. Van den Eenhoorn en diens symbolieke betekenis (1938), door Mr. A.S. Miedema.
5. Friesche Eigenerfdenwapens (1943), door G. F. E. Gonggrijp.
6. Nederlandsche Familiewapens (1932- '36), door Dr. H. W. M. J. Kits Nieuwenkamp.
7. Europeesche Totem dieren (1935), door Dr. H. W. M. J. Kits Nieuwenkamp.
8. De Gemeentewapens van Nederland Prismapocket 1960), door Kl. Sierksma.
9. Informatie over wapensymbolen verklaard vanuit de Rooms Katholieke godsdienst, door J. R. van der Wal, pastoor te Bolsward.

De illustraties in dit artikel zijn van de hand van de auteur.

Drentse heraldiek

REDMER ALMA

De titel van deze bijdrage is in al zijn kortheid niet vrij van dubbelzinnigheid. Wat willen we verstaan onder ‘Drentse heraldiek’? Het ligt voor de hand dit te interpreteren als de heraldiek die in het verleden in Drenthe werd toegepast. Dat is de betekenis die men doorgaans aan dergelijke aanduidingen, wat in de praktijk neerkomt op een beschrijving van de specifieke stukken, kleuren, configuraties enz. die in de heraldiek in Drenthe werden gehanteerd. Ook hiervoor zijn verschillende benaderingen denkbaar, die in feite raken aan de wijze waarop wij het verschijnsel ‘streekwapens’ benaderen. Nauw met deze interpretaties verbonden kunnen we ook de invalshoek kiezen van de verzameling heraldische bronnen die in Drenthe gevonden wordt.

Als derde mogelijkheid kunnen we Drentse heraldiek betrekken op het heden in de zin van de hedendaagse toepassing in Drenthe of de stand van zaken van de studie in Drenthe. We kunnen daarbij onze blik zelfs nog verder richten en ons wijden aan de vraag of de (regionale) heraldiek nog iets te bieden heeft in de toekomst. Al met al biedt dit genoeg stof om hieronder nader uit te werken en zo aan de verschillende facetten van de Drentse heraldiek aandacht te besteden.

Streekwapens

De term streekwapens is al enige decennia in gebruik en intuïtief weet iedere heraldicus wat hij daarvoor moet verstaan: de verzameling karakteristieken van de verschillende aspecten van de heraldiek in een bepaald gebied. De algemene formulering van deze definitie geeft al aan dat het zeer uiteenlopende aspecten kan omvatten. Zowel de structuur als de uiterlijke vormgeving en het gebruik kunnen immers regionale samenhang en interregionale verschillen vertonen. Willen we zicht krijgen op al deze aspecten om de heraldiek van verschillende streken te

vergelijken, dan zullen we een systematische benadering moeten ontwerpen, bijvoorbeeld in de vorm van een checklist. Dat een dergelijke systematiek nog niet bestaat, is ongetwijfeld het gevolg van het nauwelijks overzienbare aantal verschillende mogelijk relevante aspecten. Zelfs als we beschikken over een dergelijk algoritme, zijn de moeilijkheden nog niet voorbij: we moeten de te onderzoeken regio (bijvoorbeeld Nederland) opdelen in verschillende samenhangende heraldische landschappen waarop we de analyse kunnen toepassen en dat is nog niet zo vanzelfsprekend. Kun je bijvoorbeeld spreken van een Drentse heraldische praktijk die zich onderscheidde van die in Groningen en Overijssel, of vormen Noord-Drenthe en Groningen in dat opzicht één geheel, tegenover Zuid-Drenthe en Overijssel.

Drentse heraldiek in het verleden

Zoals de titel van deze bijdrage al aangeeft, bekommeren we ons niet al te veel om deze

18de-eeuws cachet uit de familie Ebbinge.
(Coll. Drents Archief)

Alliantiewapen Hilbing-Huising op een glasruitje van een boerderij te Gasselte, ca. 1692. (Particulier bezit)

laatstgenoemde hindernis en wijden we ons aan de Olde Landschap, Drenthe. We beperken ons daarbij voorts tot de structuur, de heraldiek in engere zin, en laten vragen met betrekking tot de vormgeving ('Worden Drentse leeuwen wezenlijk anders weergegeven dan die elders?') en gebruik ('Vererven wapens in Drenthe strikt agnatisch?') buiten beschouwing. Ook dan blijven er genoeg verschillende benaderingen over. We kunnen ons bijvoorbeeld richten op stukken die uitsluitend of voornamelijk in Drenthe gevonden worden, zoals de swastika in Noord-Drenthe of de uitgerukte boomstam in Oost-Drenthe. Het gaat hier om een statistisch verband, tussen de relatief hoge frequentie van een bepaald stuk in Drenthe ten opzichte van de frequentie van het betreffende stuk binnen de verzameling wapens elders. Binnen de Drentse wapens als geheel is het aantal wapens met deze figuren bijzonder

klein, in vergelijking tot het voorkomen van sterren, lelies of leeuwen. Deze laatste benadering wordt dikwijls toegepast binnen de bestudering van streekwapens: het voorkomen van ongebruikelijke stukken of configuraties. Men kan zich echter ook richten op opvallende afwijkingen in de frequentie van de meest voorkomende stukken. Zo is het percentage wapens met eikenbladeren en schoorsteenhalen in Drenthe aanzienlijk hoger dan elders, terwijl ze zeker niet uniek voor die provincie zijn.

Een beschrijving van karakteristieken van streekwapens volgens deze twee benaderingen is natuurlijk bijzonder nuttig en inzichtelijk, maar het is nog lang niet genoeg om de ontwikkeling van de heraldiek in een gebied te kenschetsen. Zo zijn ontbrekende stukken ('hiaatstukken') of, algemener, statistische afwijkingen in negatieve zin minstens

zo karakteristiek. Zo is de zeldzaamheid van de kleur groen in wapens in Drenthe en Groningen opvallend. Buiten de stukken die deze kleur van nature dragen (in het bijzonder klaverbladen en andere delen van planten), treffen we de kleur nauwelijks aan. Ook bepaalde herautstukken of configuraties, zoals symmetrie, kunnen in een bepaald gebied relatief vaak ontbreken en daardoor bijdragen tot een specifiek regionaal karakter.

Drenthe kent verhoudingsgewijs weinig heraldische bronnen, waardoor de toepassing van de heraldiek zich lastig laat beschrijven. Hierboven noemden we reeds het voorkomen van enkele stukken dat statistisch relevant lijkt te zijn. Naar de reden voor de afwijkingen de frequentie van deze stukken kunnen we slechts gissen. Het ligt voor de hand om voor het voorkomen van eikels en eikenbladen geografische oorzaken te zoeken, aangezien deze ook buiten Drenthe frequenter zijn in zandstreken. Voor het grote aantal schoorsteenhalen heb ik geen verklaring. Het stuk heeft al gauw de associatie met 'huis en haard' en daarmee sluit het al zo sterk aan bij het huiselijke Bartje-beeld van Drenthe, dat we dit onderwerp maar beter kunnen laten rusten.

De ervaren heraldicus weet dat bij de vraag naar betekenis van heraldische aspecten het gevaar van overinterpretatie altijd op de loer ligt en wanneer sprake is van sterke maar anachronistische beelden, is het beter om eerlijk toe te geven dat onze kennis op dit gebied tekortschiet.

Zelfs als we in staat zijn om de 'oorspronkelijke' betekenis van een stuk te achterhalen is het trouwens de vraag of deze betekenis voor een relatief hoge frequentie van een bepaald stuk verantwoordelijk zal zijn geweest. Het ligt voor de hand dat samenklontering van bepaalde aspecten ontstaat puur en alleen om dat die aspecten in een bepaalde regio bekend zijn: bij het ontwerpen van een wapen neemt men vanzelfsprekend doorgaans de heraldische taal over die men kent, ook al is de betekenis van die taal inmiddels van ondergeschikt belang geworden. Statistische

afwijkingen in de frequentie van stukken werken dus zelfversterkend. Een zeldzaam stuk zal meestal zeldzaam blijven, terwijl een frequent stuk meer kans heeft om in een nieuw te ontwerpen wapen opgenomen te worden. De oorspronkelijke betekenis van een stuk is doorgaans dan niet meer van belang; wel zal een rol spelen in hoeverre een beeld of later toegekende betekenis de aspirant-wapenvoerders aanspreekt. Een stuk dat aansluit op de smaak, volksaard of politieke overtuiging in een bepaalde tijd, zal natuurlijk eerder overgenomen worden, ook al was de betekenis eerst heel anders. Zo worden eikenbladen en schoorsteenhalen nog steeds in nieuw ontworpen wapens voor Drentse families gebruikt, ook al kunnen we naar de vroegere betekenis slechts gissen.

Drentse heraldiek in het heden

Het ontwerpen van wapens is tegenwoordig veel universeler dan vroeger. Nieuw ontworpen familiewapens, met name ten behoeve van wapenregistraties, hebben weinig regionale binding meer. Families nemen wapens aan met hetzelfde soort stukken en configuraties, of het nu Limburgse, Zeeuwse of Friese wapens betreft. Afwijkingen treffen we slechts aan bij de opnemings van enkele karakteristiek geachte stukken.

De Friese halve adelaar is onverminderd populair bij geslachten van Friese en Groninger oorsprong en we maakten hiervoor al melding van enkele als Drents beschouwde stukken. Verder worden dikwijls aspecten aan de provinciale en gemeentelijke heraldiek ontleend, maar ook die hebben de laatste twee eeuwen veel van hun regionale karakter verloren. Vele van de door G.A. Bontekoe ontworpen overheidswapens kan zelfs geen Nederlands karakter worden verweten.⁽¹⁾

Als we de registratie van nieuw ontworpen familiewapens bezien, blijven de Nederlandse wapens echter door de bank genomen nog altijd vrij sober en zijn zij doorgaans nog te onderscheiden van Engelse, Italiaanse of Canadese wapens, om maar iets te noemen. Blijft het feit dat de regio waarbinnen hetzelfde heraldische dialect gesproken wordt, de laatste eeuwen ontegenzeggelijk groter is

Wapen van de gemeente Borger-Odoorn (K.B. 17 juli 1999)

geworden. Dit verlies van regionale identiteit kan men betreuren, maar als de heraldiek zich in een zekere mate aan de maatschappij moet spiegelen en niet een puur museaal verschijnsel wil worden, is het eigenlijk vanzelfsprekend dat de globalisering ook in de wapenkunde tot uiting komt.

Sinds 1989 houdt het Drents Heraldisch College zich bezig met het ontwerpen van familie- en overheidsheraldiek. Bij de totstandkoming van ontwerpen houdt het College rekening met de heraldische tradities in Drenthe, maar tracht er vrij mee om te gaan en gemeenplaatsen ten aanzien van het beeld van Drenthe te vermijden. Op 1 januari 1998 was de gemeentelijke herindeling een feit die het aantal Drentse gemeenten van 34 terugbracht naar 12. De meest Drentse gemeenten voerden tot dat moment een wapen dat ontworpen was door Bontekoe, de 'Drentse wapensmid'. Vooral diens laatste wapens torsten exotische elementen als tegenhermelijn of ingebogen punten. In heraldisch opzicht was er weinig Drents aan deze ontwerpen, behalve dan dat Bontekoe door het grote aantal door hem

vervaardigde ontwerpen een eigen heraldische traditie van belang schiep. Wel regionaal Drents bepaald was zijn voorkeur voor op de Prehistorie gebaseerde stukken: ringgraven, grafvondsten en, niet te vergeten, de befaamde wildemannen.

Voor al het specifieke detail had meer zijn aandacht dan algemene aspecten die op de gehele gemeente van toepassing waren. Een speciaal kraaghalskruikje, de valk die de pastoor van Westerbork oudtijds aan het kapittel van Steenwijk moest betalen, en specifieke legenden vonden hun plaats in de wapenontwerpen; het zijn alle kleine historische voetnoten die in de toenmalige romantisch getinte geschiedschrijving een rol speelden. De emancipatie van de regio had gedurende de twintigste eeuw, net als in Groningen en Friesland, een grote belangstelling voor de regiospecifieke afwijkingen ten opzichte van de rest van de wereld tot gevolg. Wat dat betreft past Bontekoes aandacht voor het detail in een ruimere cultuurhistorische traditie. Hoe aardig de resultaten soms ook waren — de meningen waren en zijn er altijd zeer verdeeld over geweest —, zijn

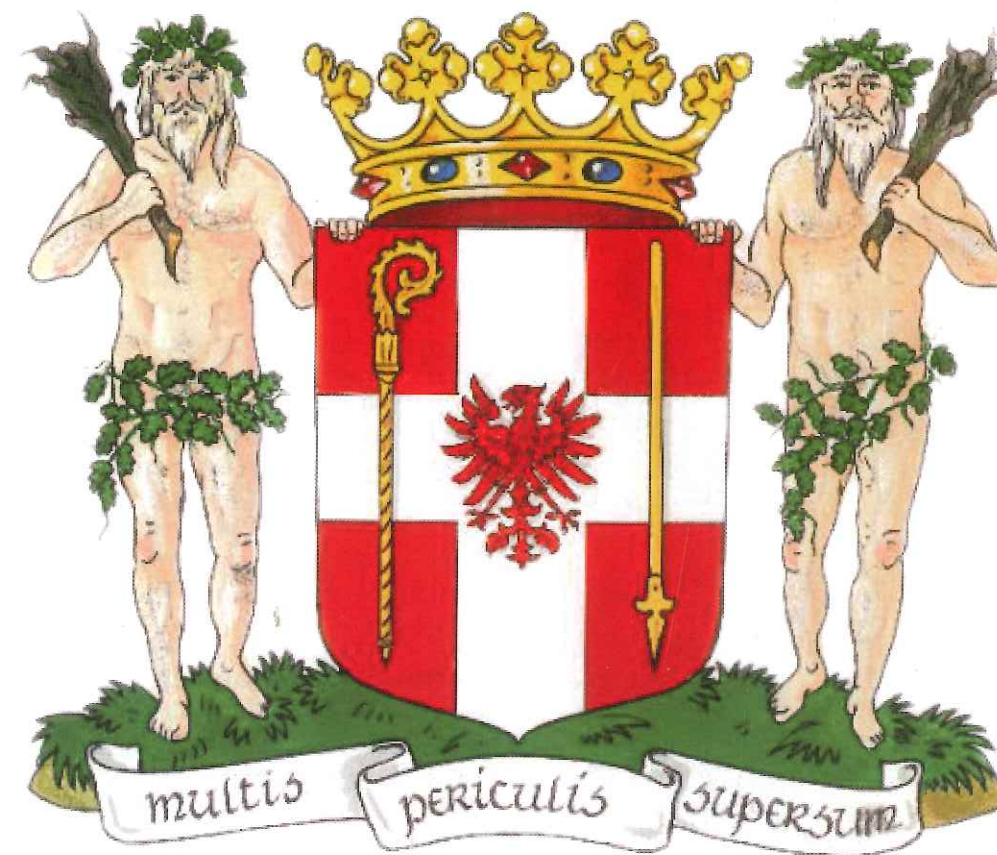
wapens hebben de eeuwen niet getrotseerd; de gefuseerde gemeenten hechtten er doorgaans weinig aan.

Het Drents Heraldisch College heeft bij het ontwerpen van nieuwe wapens niet geprobeerd een specifiek Drents corpus te creëren, maar wel is geprobeerd elementen van de recente Drentse (heraldische) geschiedenis te verwerken.⁽²⁾ Het meest Drentse wapen, in de traditionele zin des woords, is wel dat van de gemeente Borger-Odoorn. Zowel het hunebed als de veenschap ('boezelschap') vertegenwoordigen twee haast stereotiepe elementen van de Drentse geschiedenis. Het schild wordt gehouden door twee paarden met een muurkroon om de hals. De merkwaardige halstooien verwijzen naar de legendarische burcht Hunzow die in het vervallen

gemeentewapen van Odoorn opgenomen was.

Zo zijn er nog enkele Bontekoeaanse elementen in de nieuwe gemeentewapens teruggekeerd. Wat men ook van zijn ontwerpen mag denken, zij hebben immers soms meer dan vijftig jaar deel uitgemaakt van de Drentse heraldische geschiedenis en het zou daarom al niet gepast zijn, deze alle spoorloos te laten verdwijnen. In het bijzonder gold dat voor zijn het meest in het oog springende bijdrage aan de heraldiek: de wildemannen.

In alle gemeenten was men weinig gelukkig met deze woeste en schaars geklede prehistorische gasten, maar uiteindelijk lukte het om hen in één gemeentewapen, dat van Coevorden, te laten terugkeren. Voor deze ge-

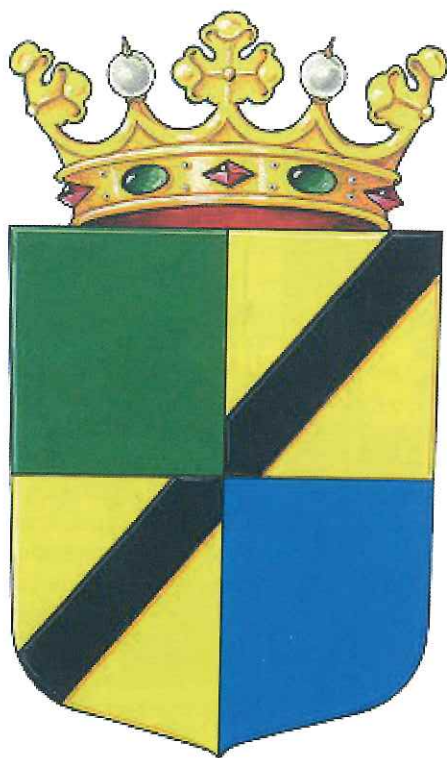

Wapen van de gemeente Coevorden (K.B. 18 augustus 2000)

meente werd gekozen, omdat Bontekoe zijn loopbaan begon als burgemeester van Sleen, welke gemeente in 1998 deel ging uitmaken van de nieuwe gemeente Coevorden. Het schild van het Coevorder wapen is voor een deel gebaseerd op het oude gemeentewapen dat in 1968 op instigatie van Bontekoe werd vervangen.

Bontekoe stelde namelijk dat de twee heiligen in het oude stadswapen, een bisschop en St.-Joris, geen specifieke relatie met Coevorden hadden, maar destijds willekeurig gekozen zouden zijn. Deze stelling was natuurlijk onjuist, maar zijn drang om zich aan een nieuw wapenontwerp te wijden was groter dan zijn historisch bewustzijn.

Een ander resultaat van Bontekoes bemoeienissen is dat Drenthe tot 1998 een aanzienlijk hoger aantal gemeentewapens met schildhouders kende. Ook dit typische Drentse aspect is na de herindeling behouden

Wapen van de gemeente Westerveld (K.B. 11 april 2001)

gebleven door het percentage wapens met schildhouders ongeveer gelijk te houden. Voor het overige zijn de nieuw ontworpen gemeentewapens zo sober mogelijk gehouden. Dat valt in de praktijk nog niet mee, omdat gemeentelijke vertegenwoordigers nogal eens de neiging hebben om een ontwerp met veel details te wensen. Een overwinning van eenvoud vormt wat dat betreft het wapen van de nieuwe gemeente Westerveld (geviereend; I effen groen, II en III in goud een zwarte linkerschuinbalk, IV effen blauw. Het schild gedekt met de gewone gemeentekroon). Er zijn niet veel geheel nieuw ontworpen overheidswapens met zo weinig opsmuk.

Drentse heraldische bronnen

Drenthe is niet bijzonder rijk aan heraldische bronnen, mede omdat tijdens het Ancien Régime slechts weinig functionarissen akten verzegelden. Het is tekenend dat het grootste deel van de in het Drents Archief bewaard gebleven aanhangende zegels uit die periode afkomstig zijn van schulten.⁽³⁾ Wie niet van deze functionarissen afstamt, is aangewezen op grafzerken, zegels op correspondentie of andere, moeilijk systematisch te vinden bronnen. De waszegels zijn alle op naam ontsloten en de (oudere) grafzerken zijn via het bekende werk van Belonje en Westra van Holthe op te sporen.⁽⁴⁾ Voor het overige is de onderzoeker aangewezen op nijver speurwerk en toevalsvondsten.⁽⁵⁾ Van de in het Drents Archief bewaarde zegels van vóór 1600 bestaan gedetailleerde beschrijvingen van de hand van C.F. Janssen. Via het Digitaal Oorkondeboek Groningen en Drenthe⁽⁶⁾ zullen deze op termijn alle voor de onderzoeker via het Internet beschikbaar zijn.

Buiten de heraldische bronnen met betrekking tot Drenthe zijn er de nodige heraldische bronnen die zich thans binnen de provinciegrenzen bevinden. Hieronder zijn natuurlijk in eerste instantie de zegels in Drentse archieffondsen te noemen, maar minstens zo belangrijk is de Collectie Van Deventer, de grootste zegelcollectie in Noord-Nederland, die ongeveer 15000 was- en lakze-

Just van Deventer (1906-1955) en zijn heraldische collectie. (Coll. Drents Heraldisch College)

gels telt. Deze verzameling is door een legaat geschonken aan het Drents Heraldisch College en wordt bewaard in het Drents Archief.

Zoals zoveel particuliere zegelcollecties is dit een verzameling van verzamelingen. Zij bevat voornamelijk lakzegels van Nederlandse geslachten, die vanaf de 19e eeuw zijn samengebracht. De duizenden lakzegels zijn thans grotendeels op naam ontsloten. Ook internationaal is het een interessante collectie, voornamelijk door de duizenden zegels van Duitse adellijke families. Helaas is niets bekend over de totstandkoming van de verzameling. Van Deventer en de eerdere verzamelaars onderhielden goede contacten met adellijke en vorstelijke geslachten in het eind van de 19e en het begin van de 20e eeuw.

Zegels van vrijwel alle Europese gekroonde hoofden uit die periode vinden we terug;

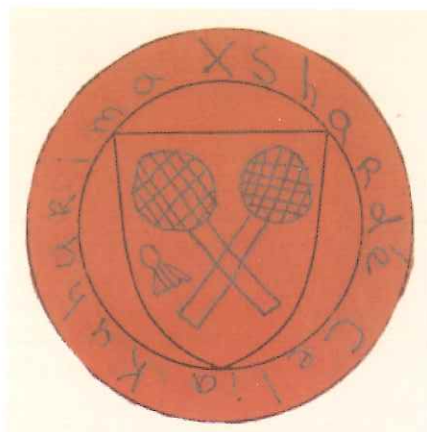
zelfs zegels van de avonturier koning Theodor I van Corsica en van keizer Haile Selassie zijn aanwezig.

Verder bevat de collectie belastingzegels, gemeentestempels, cachets en (Noord-Nederlandse) waszegels. Doordat Van Deventer goede contacten onderhield met de uitgever van het tijdschrift *Nederlands archief voor genealogie en heraldiek* in de jaren veertig, verkreeg hij de originele tekeningen die Steenkamp voor dit periodiek maakte. Diens platen met fabeldieren, bizarre wapens en heraldische puzzels zijn op deze wijze in Assen terechtgekomen.

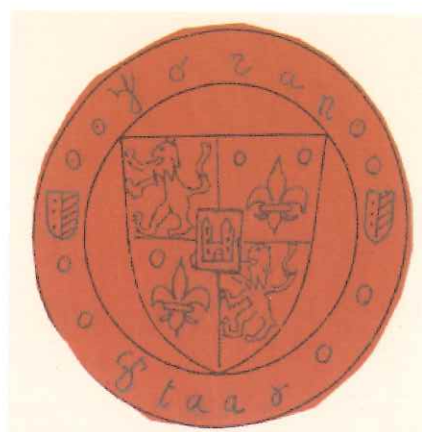
Heraldiek in de toekomst

De wapenkunde houdt zich niet alleen bezig met het beschrijven en analyseren van heraldische bronnen uit het verleden en het voorzien in de behoefte van overheid en particulieren om nieuwe wapens te ontwerpen. Voor

Verskillende zegelontwerpen van leerlingen van de basisschool, gemaakt in het kader van heraldische lessen in het Drents Archief

Zegelontwerp van Sharadé Kuhurima. De badmintonrackets zijn heraldisch verantwoord geplaatst en heraldisch rechts is een shuttle te zien. Juist de niet-symmetrische plaatsing zorgt voor een spannend wapen.

Zegelontwerp van Yoran Staas. De keuze van de punt-symmetrische herhaling van de kwartieren is door hemzelf bedacht. Een verrassend heraldisch verantwoord en stoer wapen. Voor het randschrift heeft hij een 17de-eeuwse cursief gebruikt.

Zegelontwerp van Miranda Palmbergen. Een mooi gestileerd sprekend wapen.

Zegelontwerp van Marianne Busscher. Een origineel sprekend wapen. Ook in het verleden werd bij sprekende wapens weinig acht geslagen op de etymologie van de achternaam. Opvallend is ook de symmetrische plaatsing van het randschrift en het geledigde zegelveld.

het leven en overleven dient de behoefte aan en kennis van de toepassing van de heraldiek ook aan de toekomstige generaties doorgegeven te worden. Dat de heraldische vormtaal nog altijd aanspreekt, blijkt wel uit de lessen die door het Drents Archief voor basis-

school leerlingen verzorgd worden. Aanvankelijk werden de kinderen onderwezen – op passend en bescheiden niveau natuurlijk – in fenomenen als adel, ridders en heraldiek in de Middeleeuwen en de vroege Nieuwe Tijd, maar sinds enkele jaren leren zij ook

zelf wapens te vervaardigen. Na een inleiding van een half uur over de uitgangspunten van een heraldisch ontwerp, ontwerpen zij een eigen zegel met een persoonlijk wapen. Uit de resultaten blijkt dat de heraldische taal nog steeds productief is: de ontwerpen zijn vaak verrassend heraldisch. Dezelfde aspecten die eeuwen geleden een rol speelden (symmetrie, sprekende wapens, *horror vacui*), vinden we op de zegels terug. Het bewijst dat de heraldiek nog steeds een levend fenomeen is en dat haar bestaansrecht voldoende gewaarborgd is, mits heraldici de wapenkunde blijven voeden met kennis en innovaties en bereid zijn te investeren in de overdracht daarvan aan de volgende generaties.

Noten

- (1) Zie voor Bontekoes betekenis voor de Drentse overheidsheraldiek: J. Hagen, 'Heraldicus en bestuurder. Mr. G.A. Bontekoe en Drenthe', *Waardeel* 14 (1994) nr. 2, 7-11.
- (2) De door het Drents Heraldisch College geregistreerde familiewapens zijn gepubliceerd in het *Drents genealogisch jaarboek* vanaf jaargang 5 (1998).
- (3) De Drentse schultezegels uit de periode 1595-1811 worden resp. zijn gepubliceerd in het *Drents genealogisch jaarboek* vanaf jaargang 8 (2001).
- (4) J. Belonje en J. Westra van Holthe, *Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Drenthe* (Assen 1937).
- (5) Voor een overzicht van de bronnen voor heraldisch onderzoek in Drenthe zie men: Redmer Alma, 'Zoeken naar Drentse familiewapens', *Waardeel* (1996) nr. 2, 14-18.
- (6) www.cartago.nl